# YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİNDE SANSÜR

**Yavuz ÇELİK***

**Özet**

Sansür kavramı hemen her toplumda baskı, yasak ve diktatörlük gibi kavramlarla bir arada anılmaktadır. Sansür aynı zamanda devletin ve toplumun işleyişinde geleneksel yapıya ve kurumlara zarar gelmesini istemeyen ve bu nedenle değişim fikrine karşı çıkanlarla, toplumun gelişimi için yeni olan hemen her şeye kucak açılması gerektiğini savunanlar arasında yüzyıllardır var olan bir tartışmanın da sebebidir. İlk grubun temsilcileri insanların ve toplumun çıkarları için sansür uygulamasını gerekli görürken, ikinci grup aynı topluluğun çıkarları için bu uygulamayı yanlış bulmaktadır. İlk gruba göre bu uygulama bir kalkan, ikinci gruba göre ise insanlara yöneltilmiş bir silahtır.

**Anahtar Kelimeler**: Sansür, Özgürlük, Yasak, Toplum, Devlet, Yenilik, Değişim

# CENSORSHIP IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RULERS AND THE RULED

**Abstract**

The concept of censorship is categorized in the same group as the terms of ban, oppression and dictatorship in virtually every society. It is also the cause of a centuries-old quarrel between those who hate the probability of any damage to the traditional structure and institutions in the running of the state and society and who, therefore, strongly object to the idea of change and those who argue that it is necessary to embrace almost everything new for the development and improvement of the society. The former group finds the practice of censorship vital for the benefits of the human and society, while the latter considers it to be wrong for the benefits of the same community. To the former group, such a practice serves as a shield but the latter sees it as a gun aimed at men.

**Key Words**: Censorship, Freedom, Ban, Society, State, Innovation, Change

'Sansür' kelimesi, 'hüküm vermek' ya da 'fikir edinmek' anlamındaki Latince 'cencere' kelimesinden türemiştir. Bu kelime tarihin hemen her döneminde farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen, dünyanın hemen her yerinde ortak bir anlamı çağrıştırmakta ve birbirine yakın anlama sahip kelimelerle anılmaktadır. Nitekim

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD, Denizli, e-posta: ycelik@pau.edu.tr

 ISSN: 1308-2922

sansür denince akla ilk gelen olgu, çoğunlukla yasaklamadır. Bu yasaklamanın özelliği bir yapıtın, derginin, gazetenin, herhangi bir bilginin ya da fikrin yayınlanmasından önce genellikle devletin yetki verdiği kişilerden veya din görevlilerinden oluşan bir kurul tarafından yapılmasıdır. *Encyclopedia Americana*'da (Ansiklopedi Amerikan) belirtildiği üzere sansür, belirli iletişim türlerinin yasal olarak kendi kitlesinin karşısına çıkmadan önce yetkililerin denetiminden ve incelemesinden geçmesini ve onlardan izin almasını gerektiren bir sistemdir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sansür sadece edebiyatla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda siyasetin, müziğin, iletişim araçları olarak televizyonun, basın-yayın organlarının ve sanatın hemen her türünün kapsama alanına girmektedir. Yani sansür, toplumla ilişkisi olan hemen her alanda gözlenebilmektedir. Örneğin 1991 yılında yayımlanan *Information Freedom and Censorship* (Bilgi Özgürlüğü ve Sansür) başlıklı raporda basın-yayın çalışanları, yayıncılar, gazeteciler, muhabirler, yazarlar ve akademisyenler, farklı fikirlere sahip siyasetçiler ve siyasi partiler, mahkûmlar, gazete ve dergi gibi hemen her türden yayınlar, filmler, bilgisayar ve televizyon gibi, teknolojinin topluma kazandırdığı yayın organları ve kurumlar, okullar ve kütüphaneler, sansür yetkililerinin hedefleri arasında gösterilmiştir. Bu kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan sansür, temel olarak devlet tarafından atanan yetkililerden birinin onayını gerektiren bir uygulamadır ve bu sistemde yetkililer, yayınlamdıktan sonra bile bu yayınları durdurma ve toplatma hakkına sahiptir. Yani sansür uygulaması, bir yayının ya da olayın hem öncesinde hem de sonrasında söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte sansür bir başka kaynakta şu şekilde tanımlanmaktadır:

> Sansür, bir toplumda insanlar arasında dolaşan fikirlerin ve bilginin kontrolü ve denetimidir. Modern zamanlarda kitapların, dergilerin, tiyatro oyunlarının, filmlerin, televizyon ve radyo programlarının, gazete haberlerinin ve diğer iletişim araçlarının, sakıncalı ve toplumsal yapıya ve kamu güvenliğine zarar verici olduğu düşünülen kısımlarını değiştirmek veya engellemek amacıyla incelemeye tabi tutulmasıdır. (Encarta Online Encyclopedia, 2008)

Bu ve benzeri başka tanımlardan da anlaşılacağı üzere sansür, görünürde toplumların düzenini sağlamayı hedef almaktadır. Toplumların da sürekli bir değişim sürecinden geçtiği düşünülürse, aslında her yeni dönemin kendi sansür mekanizmasını ve anlayışını ürettiğini söylemek pek de yanlış olmaz. Örneğin, bugün adından sıkça bahsedilen internet sansüründen elli yıl önce bahsetmek

olanaksızdı. Dolayısıyla, bir yerde neyin söylenip söylenemeyeceğine veya yazılıp yazılamayacağına ilişkin sınırlar, içinde bulunulan zamana veya topluma göre büyük farklılıklar gösterebilmektedir, çünkü her dönemin değerleri, öncelikleri ve ayrıcalıklı alanları farklılık gösterebilmektedir (Çelik, 2005: 3-13). Nitekim 20. yüzyıla girerken İngiliz oyun yazarlarının cinsel yolla bulaşan hastalıkları ele almaları büyük oranda sakıncalı bulunmuş ve sansüre uğramışken, 1930'lardan sonra bu tür konular sahnelerde sıkça ele alınır olmuştur. Ancak 1930'lu yıllarda da eşcinsellik bir tabu halini almış ve sahnelerde boy göstermeye başlayan bu tür karakterlere şüpheci ve sansürcü bir yaklaşım sergilenmiştir. Değişen zamanla birlikte sansür yetkilisinin yaklaşımının da değiştiği görüşünü doğrularcasına Amerikalı oyun yazarı Arthur Miller, sansür yetkisini elinde bulunduran kişiye 'şeytan' adını vererek, onun birçok kılığı olduğunu söylemiş ve bir yerde yok edilse bile bir başka yerde yeniden başka bir kılıkta ortaya çıktığını ifade etmiştir (Miller, 1993: 3). Benzer şekilde BBC yapımcısı ve eleştirmeni Jolyon Jenkins, özellikle bir öncekinden daha ileri ve modern boyuta gelmiş bir çağda sansür için yeni nedenlerin öne sürülmesini ve hükümetlerin daha önce denenmemiş yeni kavram ve uygulamalara şüpheyle yaklaşmasını kaçınılmaz görmüştür; nitekim Jenkins, 1968'de İngiliz tiyatrosunda sansürün kaldırılmasından yirmi yıl kadar sonra *Broadcasting Standards Council*'in (Yayın Standartları Kurulu) kurulmasını bu duruma örnek göstermiş, sansürün aslında hiçbir zaman tam olarak kaybolmadığını, sadece kılık değiştirerek, dönemlerin toplumsal ve bireysel koşulları değiştikçe farklı biçimlerde yeniden ortaya çıktığını ifade etmiştir (Jenkins, 1991: 4). Bununla birlikte, kesin olan bir şey varsa, o da bir yerde bir sınırın ya da sınırların kesinlikle var olduğudur. Bunun nedeni, teknolojik gelişmelerle birlikte toplumsal yapının ve toplumun kullandığı araçların sürekli olarak yenilenmesi ve değişmesidir. Çünkü yeni bir fikir ya da uygulamanın, mevcut düzene ve sisteme zarar verip vermeyeceği belli değildir. Bu belirsizlik nedeniyle de yetkililer yeni olan her şeye endişe ve kuşkuyla bakma eğilimindedirler. Sansürü toplumun çıkarları için gerekli ve yararlı gören, genellikle gelenekçi, muhafazakâr ve devletçi gibi sıfatlarla anılanlar, bu görüşe sarılarak sansüre destek vermektedirler. Onlara göre mevcut toplumsal ve siyasal yapının sağlıklı bir şekilde devamı, ancak bu kurumlara saldırıp onları eleştirenlere karşı uygulanacak bir yasak ve kısıtlamalar zinciriyle, yani sansürle sağlanabilir.

Toplumlar, daha doğrusu yönetici kesim neden sansüre gerek duyar? Bu sorunun cevabını çok geniş bir yelpazede aramak daha uygun olmasına rağmen, sansürün devamını savunanlara göre genel

 ISSN: 1308-2922

olarak üç başlık öne çıkmaktadır. İlk olarak, bir toplumun ahlak ve aile yapısını, toplumsal düzenini tehdit eden yapıt veya çalışmalara karşı hemen her zaman sansürcü bir tavır takınılmıştır. Özellikle ataerkil toplumlarda kadınlara geleneksel rollerinin dışında farklı kimliklerin verildiği oyunlar büyük tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü kadın bir toplumun temelindeki kurum olan ailenin mihenk taşıdır. Nitekim 19. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da kadınlar ya erkeğin ilgisini çekmeye çalışan güzel sevgili, ya kocasını evde bekleyen itaatkâr eş ya da çocuklarını özenle yetiştiren fedakâr anne rolündeydiler. Bu nedenle Nora adlı evli ve iki çocuk annesi bir kadının, bulunduğu konumu ve kendisini sorgulayıp kendini gerçekleştirmek adına evini, kocasını ve çocuklarını terk ettiği Henrik Ibsen'in tabuları yıkan *A Doll's House* (Bir Bebek Evi) adlı oyunu 1870'lerde birçok Avrupa ülkesinde büyük öfke ve tepkiyle karşılanmış, yasaklanmış, hatta Almanya gibi bazı ülkelerde ancak oyunun sonunun değiştirilmesinden sonra sahnelenebilmiştir. Bunun nedeni ise, toplumların o döneme dek benimsediği ve görmeye alıştığı geleneksel kadın tipinin Nora ile değişebileceği endişesiydi. Çünkü Nora gibi kadınlar, erkek egemenliğine alışmış bir toplum için büyük bir tehditti ve bu tür kadınların sayısının artması, aile kurumu başta olmak üzere birçok geleneksel uygulamayı ve bazı ahlak değerlerini alışılmışın tersine çevirebilirdi.

Sansürün devam etmesi gerektiğini savunanların ileri sürdüğü ikinci neden, sansürü uygulayan devletin ulusal ve uluslar arası çıkarlarıdır. Nitekim bu tür ilişkilere zarar vereceği düşünülen hemen her şeye karşı da sansür uygulanmıştır. En az birincisi kadar öne çıkan ve hatta kimi zaman daha önemli olan siyasal sansür, devletin güttüğü politikalara, siyasetçilere, ülkenin geçmişindeki yönetici ve krallara ve toplumda nüfuz sahibi olan kişilere yönelik tüm taşlama ve iftiralara karşı kullanılmıştır. Bunun nedeni, yine ülke bütünlüğünün ve ülkeyi yönetenlerin halkın, yani yönetilenlerin gözündeki saygınlığının korunmasıdır. Böylece halkın önce devlete, sonra da devleti yöneten kişi ve kurumlara olan güveni ve saygısı sağlam zeminlere oturtulmuş olacaktır. Bir başka deyişle sansür yetkilileri, ülkeyi ya da herhangi bir kurumu yönetenlerin sık sık dile getirip, yönettikleri kitleye aktardıkları konulara ve toplumca kabullenilmiş hususlara karşı eleştirel, suçlayıcı veya kötüleyici bir yaklaşımla söylenen hemen her şeye cephe almakta ve bu tür sözlerin sahiplerine önyargılı davranabilmektedirler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, herhangi bir toplumda genel olarak kabul gören ve benimsenen konularla ilgili olarak yeni ve önemli bir şeyler söylemek isteyen yenilikçi ve özgür düşünceli bir yazar, karşısında sansür yetkilisini bulmakta ve ondan

bunları söylememesinin daha iyi olacağı uyarısını almaktadır (Nicholson, 1999: 4). Bu uyarının sonrasında ise, özellikle muhafazakâr ve gelenekçi toplumlarda bu yazarlar ayrılıkçı ve hain gibi sıfatlarla anılabilmektedirler.

Bu yoruma paralel olarak günümüz tiyatro eleştirmenlerinden Peter Hall da sansürün toplumu değişim fikrinden ve olgusundan uzak tutmak ve toplumun o güne dek bilinen gelenekselleşmiş biçiminde kaldığından emin olmak için uygulanan bir sistem olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: "Sansür gücü göstermek, tartışmaları önlemek ve tehditleri yıldırmak için başvurulan bir yoldur" (Hall, 2002: 8). Örneğin İngiliz kralı 8. Henry 1534 yılında Roma'daki Katolik Kilisesinden ve Papa'nın egemenliğinden kurtulup Anglikan Kilisesini kurarak, kendisini bu kilisenin başı ilan ettiğinde ilk uygulamalarından biri, ülke içerisinde Katolikliği çağrıştıran ve adı Katoliklikle anılan yayın ve oyunlara yasak getirmek olmuştur. Böylece kendisinin otoritesini sarsabilecek girişimlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Uzun yıllar boyunca Katoliklerin egemenliğinde yaşamış olan İngiliz halkının Protestanlığı daha kolay benimsemesi ve Katoliklikten uzaklaşması için, Mucize Oyunları ve Gizem Oyunları gibi, Katolikliği çağrıştıran oyunlar yasaklanmıştır. Ayrıca Katoliklerin kilisede okuduğu dua kitaplarının yerine, Protestan din adamlarınca yazılan dua kitabı zorunlu kılınmıştır.

Ahlaksal ve siyasal sansürün dışında son olarak, toplumun dinsel inanışlarını ve dinsel kurumlarını hedef alan ve onlara saldırıda bulunan yapıt ve çalışmalara, inceleme ve yorumlara karşı uygulanan sansürden bahsedilebilir. Belki de bir toplumun en vazgeçilmez ve sorgulanamaz değerleri arasında kabul edildiği için, din ve Tanrı'yla, kutsal kitaplar ve karakterlerle ilgili olarak ortaya atılan neredeyse tüm tartışmalı iddialar, bu kurum ve kavramları reddeden görüşler, birçok toplumda hemen her dönemde şiddetle sansüre uğramış, yasaklanmıştır. Özellikle kilisenin sorgusuz baskısı altında geçen Ortaçağ'da dini kaygılar nedeniyle tiyatro faaliyetleri neredeyse tamamen sona erdirilmişken, Rönesans'ın İngiltere'de gelişmeye başladığı Kraliçe 1. Elizabeth döneminde sahnelerde Tanrı'nın, Hz. İsa'nın ve İncil'de adı geçen kişi ve olayların kullanılması yasaklanmıştır. Hatta Elizabeth'den sonra 1606 yılında Parlamento'dan geçirilen bir kanunla bu uygulama kesinlik kazanmış ve sahnelerin, söz konusu isim ve kurumların ele alınması için uygun yerler olmadığı dile getirilmiştir. Sadece Ortaçağ'da veya hemen sonrasında değil, aynı zamanda günümüze kadar hemen her dönemde kilise ve benzeri dinsel kurumlar, bu tür görüşleriyle özellikle tiyatrolar üzerindeki sansür uygulamalarının ardındaki başlıca etmen

 ISSN: 1308-2922

olmuştur. Örneğin 1930'lu ve 40'lı yıllarda birçok romanı yasaklanan İrlandalı yazar Liam O'Flaherty, kilisenin bu uygulamadaki rolü hakkında şunları söylemiştir:

> İrlanda Kilisesinin ve onun beraberindeki asalakların, yani Avrupa kapitalizminin kırışmış karnından çıkma son çocuk olan sonradan görme İrlanda burjuvazisinin zulmü, kitleler arasında yaymaya çalıştığı pislik, batıl inanç ve şerefsiz bir fakirlik kültürüyle varlığını sürdürmektedir. Ve benim gibi insanların bu tür çirkinlikleri açığa vurmanın ahlak bozucu olduğunu, cahilliğin adi bir şey olduğunu ve fakirliğin, Cennete götüren bir pasaport olmak yerine bu güzel dünyayı sıradan bir Cehenneme dönüştürdüğünü İrlanda halkına öğretmemesi için, edebiyat alanında sansür başlatılmıştır (O'Flaherty, 1990: 140).

Daha yakın bir tarihte Salman Rüşdi'nin *Satanic Verses* (Şeytan Ayetleri) adlı romanında yazdığı hususların ve kullandığı referansların gerçekle ilgisi olmadığı ve İslamiyet'i kötülemek için kasıtlı olarak uydurulduğu gerekçesiyle İran'dan kovulması, hatta ölüm cezasına çarptırılması da dikkat çekici örneklerden biridir. Sonuç olarak ortaya çıkan tabloda, sansürü savunanların toplumsal ve ahlaksal değerler, siyasal ve ulusal çıkarlar, dinsel kaygı ve endişeler üzerinde durdukları, gelenekselleşen bu kurumların devamının sağlanması amacıyla, daha doğrusu bahanesiyle sansüre başvurdukları söylenebilir.

Yukarıda belirtilen anlamlarıyla sansür sadece toplumsal boyutları olan bir yasaklamayı değil, aynı zamanda bireyin özgürlüğüne yapılan sınırlamaları da ifade etmektedir. İşte bu bağlamda sansüre karşı çıkanlar olmuş, özellikle demokrasiyle yönetilen ülkelerde bireyin özgürlüğünün hiçbir şekilde kısıtlanamayacağı ve engellenemeyeceği şeklinde eleştirel iddialar ortaya atılmıştır. Sansüre karşı yapılan bu saldırı ve itirazlar, özellikle Batı toplumunda bireylerin hak ve özgürlüklerine hükümetlerin kesinlikle karışıp müdahale edemeyeceğine dair, yakın bir geçmişte İnsan Hakları Bildirgesi'nde de kabul edilen genel görüşün bir parçası veya sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bildirge belirli bir toplum ya da ulus için değil, tüm dünya insanları için yayınlanmıştır ve insanlar arasında herhangi bir nedenle bir ayırım yapılmamıştır. Nitekim Bildirge'nin 19. maddesinde tüm insanlara tanınan hak ve özgürlükler şöyle ifade edilmektedir:

> Herkes fikir ve ifade özgürlüğüne sahiptir; bu özgürlük, hiçbir müdahale olmaksızın fikir edinme

> özgürlüğünü ve hangi araçla olursa olsun, sınırlar göz önüne alınmaksızın bilgi ve fikirleri araştırıp edinme ve aktarma özgürlüğünü kapsamaktadır (Dsouza, 1991: iii).

Bildirge'de belirtilen görüşe paralel olarak, insanların kişisel hak ve özgürlüklerinin bilincine varıldığı, düşünce ve basın özgürlüğünün yaygın kabul gördüğü toplumlarda sansür bir baskı aracı olarak görülmekte, kapsamı ve etkinliği giderek daralmaktadır. Bu toplumlarda sansür ve demokrasi kavramları birbirleriyle bağdaşmayan ve birbirini yalanlayan uygulamalar olarak ele alınmakta ve algılanmaktadır. Yani sansür, demokrasinin özgürlük fikrine tamamen zıt kabul edilmektedir. Bu bağlamda sansürün toplumsal yapının, birey ahlakının ve mevcut düzenin devamı için gerekliliğini savunanların karşısında, sansür yoluyla bireyin kişisel özgürlüğünün elinden alındığını, bireyin topluma feda edilerek bireysel yeteneklerinin yok edildiğini, yazar ve şairleri toplumdaki diğer insanlardan farklı kılan 'yaratıcı zekâ'nın köreltildiğini iddia edenler bulunmaktadır. Burada belirtilen bireysel özgürlük, bireyin hem kendisini ifade etmesi hem de mevcut bilgilere ulaşması amacıyla herhangi bir sınırlama ve zorlama olmadan hareket edebilmesi anlamına gelmektedir. İşte bu anlamda birey, bazı durumlarda istediği veya gereksinim duyduğu bir şeye ulaşabilmek konusunda sınır veya engellerle karşılaşabilmekte ve ancak kendisine izin verildiği kadarıyla yetinmek zorunda kalabilmektedir. Ermenilerin sözde soykırım iddialarında ısrarcı olmalarına karşın, kendi devlet arşivlerini Türk bilim adamlarına açmaması bu tür bir sansüre örnek olarak verilebilir. Sansüre karşı çıkıp da genelde radikal, ayrılıkçı, sıra dışı ve hatta anarşist gibi sıfatlarla tanımlananlar sansürün toplumsal gelişimi engellediğini, çünkü toplumun geniş ve ileri boyutlu düşünebildiği, eskinin karşısına yenisini koyabildiği sürece değişip gelişebileceğini iddia etmektedirler. Bu görüşe sahip olanlara göre sansür uygulaması bu hedefin önüne geçmekte, topluma yarar sağlamak ve toplumu korumak adına aslında ona zarar vererek onun gelişimini büyük ölçüde engellemektedir.

Sansüre karşı çıkanların bir başka iddiası ise, sansüre uğrayan herhangi bir yapıtın bütünlüğünün ve yapısının bozulmaktan kurtulamayacağı ve sansürlenen bir yapıtta ifade edilen anlamın, çoğu zaman yazarın ifade etmek istediğinden uzaklaşacağı yönündedir. 20. yüzyıl Amerikan tiyatrosunun önde gelen oyun yazarlarından Miller da bu duruma değinmiş ve oyun yazarının kafasında ilk olarak oluşan konudan zaman zaman uzaklaşmalar yaşandığını şu sözleriyle belirtmiştir: "Sansürcü, bir yapıttan bir şeyler çıkartıp atmakla

 ISSN: 1308-2922

yetinmez, ayrıca kendisine ait olmayan yapıta kendisine ait bir şeyler ekler. Onun tek amacı, bir yapıtı değiştirip kendi beğeni ve değer yargılarına uygun hale getirmektir" (Miller, 1993: 3). Eleştirmen Margot Heinemann da benzer bir durumun 1600'lü yıllarda yaşandığını ifade etmiş ve Kraliçe Elizabeth'in öldüğü 1603 yılından sonra oyun yazarlarının İngiltere'de maruz kaldığı sansürün, yazdıkları yapıtlara yansıyan etkisini şöyle tanımlamıştır: "Bu sıkı kontrol ve denetim, yazarların ve oyuncuların beyninde yer etmiş olmalıdır. Çünkü bu mekanizmanın sınırlamalarına boyun eğerek yazmak zorunda olduklarını genelde kabullenen sanatçılar, başlarını sıkıntıya sokacağını bildikleri şeyleri yazıp ortaya koymaktan kaçınmışlardır" (Heinemann, 1980: 36).

Sansüre karşı olanlarla sansürü destekleyenlerin arasındaki bu fikir ayrılığı, doğal olarak birbiriyle çelişir görünmektedir. Yani sansür bir yandan belirli ve olumlu bir amaca hizmet ederken, diğer yandan bir başka doğruyu engelliyor izlenimi uyandırmaktadır. Toplum ahlakının ve toplumsal düzenin korunması ile bireysel özgürlüğün ve yaratıcılığın sınırlandırılması arasında ortaya çıkıp gelişen bu çelişki, sansür kavramının ve sansürü uygulayan kurumların da sürekli olarak tartışılmasına neden olmuştur. Yüzyıllar boyunca, bu iki seçenekten hangisinin daha önemli olduğuna ve geçerli olması gerektiğine dair şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin tarihçi ve araştırmacı Samuel Hynes, düzenli ve kurulu bir toplumun mutlaka sansürden yana bir tavır sergilediğini ve dolayısıyla sansürcü bir toplum olduğunu belirtmiş ve eklemiştir: "Çünkü oturmuş ve kabul edilmiş değer yargılarına sahip olacak kadar sabit ve düzenli bir toplum, doğal olarak bu değerleri koruma içgüdüsüyle hareket edecektir" (Hynes, 1968: 212). Bir başka ifadeyle Hynes, kendisine ait bir değerler ve yargılar sistemi ve düzeni olan toplumların, geçmişinden miras kalan bu düzeni ve geleneklerini korumak amacıyla sansürcü bir tavır sergilemesini kaçınılmaz olarak görmektedir. Bu konuyla ilgili olarak bugün bile en çok kabul gören iddialardan biri, *Cassel's Encyclopedia of Literature*'da (Cassel Edebiyat Ansiklopedisi) şu şekilde dile getirilmektedir:

> Herhangi bir sansür türü, bireyin özgürlüğüne getirilen sınırlamayı temsil eder ve ister birey, ister halk ya da devlet olsun, ancak başkalarına verilebilecek bir zararı önlemek için etkili bir yol olarak kullanılırsa, haklı görülebilir. Eğer sadece kontrol ve baskı amacıyla uygulanıyorsa, olabilecek herhangi bir zararı önlemeye yönelik değilse ve ona duyulan ihtiyaç ortadan kalktıktan sonra bile

uygulanmaya devam ediyorsa, sansürün savunulacak bir yanı yoktur (Steinberg, 1953: 83).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, yazılanlar ve yayımlananların denetimden geçmediği ve sansürlenmediği takdirde, öncelikle onları okuyan bireylere sonra da o bireylerin oluşturduğu topluma zarar vereceği endişesi, sansürden yana olanların elinde hep bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Bu durumda, sansürün ilk bakışta aslında toplumun yararını hedef aldığı görülmektedir. Çünkü sansür uygulanırken gözetilen kurumların başında o toplumun aile yapısı, dinsel yaşantısı, devlet yöneticileri ve toplumsal düzeni gelmektedir. Bu kurumlar tarihin değişik dönemlerinde öncelik sırasına göre farklılık göstermiş, aynı toplumda kimi zaman ahlaksal ve dinsel kaygılar ağır basarken, kimi zaman da siyasal endişeler öne çıkmıştır. Ancak amaç ne olursa olsun sansür, onu uygulayan tarafın elinde hem kişisel ve yanlı kararlara, hem de keyfi olarak nitelendirilebilecek uygulamalara tanık olmuş ve bu haliyle, kendi fikir ve görüşlerini sorgusuzca devam ettirebilmek açısından yetkililere büyük yararlar ve kolaylıklar sağlamıştır. Araştırmacı yazar Robert Merrix'in ifadesiyle, Socrates gibi kendi toplumlarındaki ilk öğretmenler, kendilerini dinlemeyi ve izlemeyi seçenlere kendi bildiklerini öğretmeye başladığı andan itibaren sansürün yasaklarına ve sınırlamalarına maruz kalmışlardır. Çünkü toplum, toplu olarak veya atanmış ya da seçilmiş gruplar halinde olsun, üyelerine yönelik bilgi akışını her zaman kontrol etme çabası içinde olmuştur (Merrix, 1992: 199). Toplumlar bilgi akışını kontrol etmeye yönelik bu çabanın yanı sıra o bilgiyi şekillendirme ve yönlendirme amacı da gütmüşlerdir. Örneğin Sharon Beehler, sansürün tarihsel sürecini incelediği çalışmasında, bu uygulamanın her zaman gücü ve iktidarı simgelediğini ve güçlü olanların sansür aracılığıyla, kendi fikirlerini zayıf olanlara zorla kabul ettirebildiğini ifade etmiştir (Beehler, 1992: 216). Beehler'in genelleştirdiği bu yorumdan da anlaşılacağı üzere yetki sahipleri sansürü uygularken, çeşitli nedenler öne sürmüşler, böylece kendilerinin savunduğu görüş ve fikirlerin yıpranmasını önlemeye ve devamını sağlamaya çalışmışlardır. Jenkins de bu iddiayı destekleyerek sansürün nadiren demokratik bir süreçle belirlendiğini ifade etmiş ve sansürü belirleyip şekillendiren asıl şeyin, güce ve yetkiye sahip olan elit sınıfın çıkarları olduğunu açıkça dile getirmiştir (Jenkins, 1991: 5). Böylesi bir güce sahip olduklarında sansür uygulayıcıları doğal olarak zaman zaman insanlara ne düşünmeleri, ne okumaları, nasıl hissedip nasıl davranmaları gerektiğini ve hatta kendi toplumlarında nasıl yaşayacaklarını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Aşırı baskıcı toplumlarda sansür yetkililerinin, sanki

 ISSN: 1308-2922

doğruyu sadece kendileri bilir gibi davrandıklarını ve bu yönleriyle kendilerini bir anlamda peygamber olarak gördükleri de söylenebilir.

Uygulama nedeni ve şekli ne olursa olsun, sansür hemen her zaman devlet güdümlü olmuş ve devletin yetkili kıldığı bir kişi veya kurul vasıtasıyla yürütülmüştür. Bu aşamada, yetki sahibi olanların keyfiliğe varan uygulamaları zaman zaman dikkat çekmiştir. Sansürün keyfiliğinden bahsederken, bu keyfiliğin aslında çoğu zaman sansürü uygulayan kişilerden kaynaklandığını söylemek yerinde olur. Sansürü, güçlerini ve yetkilerini paylaşmak istemeyen yetki sahibi insanların elindeki bir araç olarak tanımlayan Amerikalı şair Rudolfo A. Anaya, hemen hemen tüm yönetimlerin bu aracı, özellikle özgürlüğü ve özgürleştirmeyi hedefleyen edebiyata ve edebiyatçılara karşı kullandığını belirtirken, bu fikri destekler görünmektedir (Anaya, 1993: 28).

Yetkililer sansüre başvururken, çoğunlukla ellerinde, nelerin yasaklanacağına ya da nelere izin verilebileceğine ilişkin net olarak hazırlanmış bir listeleri bulunmamaktadır. Bu belirsizlik doğal olarak onları belirli konularda kişisel karar ve yargılarına güvenmeye zorlamaktadır. Bu yetkililer de doğal olarak, çoğu zaman mevcut düzene ve toplumsal yapıya yönelik koruyucu bir tutum sergilemişler ve bu aşamada kimi zaman keyfi sayılabilecek kararlara imza atmışlardır. Örneğin, 1824 yılında İngiltere'de sahnelerde uygulanan sansürden yetkili olan Lord Chamberlain'in emrinde Oyun Denetçisi olarak görev yapan George Colman, o güne kadar sahnelerde ve oyunlarda genelde sevgili için kullanılan 'meleğim' ifadesini, 'melek' kelimesinin İncil'de geçmesi nedeniyle yasaklamıştır. Nitekim bu uygulama sadece Colman'la sınırlı kalmış ve ondan sonra ortadan kaybolmuştur.

Sansür yetkisini ellerinde bulunduranlar, kendi toplumlarında gelenekselleşmiş ve uzun zamandır uygulanan alışkanlıkların, inanç ve tutumların karşısına çıkan ve onlara farklı alternatifler sunan yeni görüşleri çoğunlukla hemen kabullenmemişlerdir. Eleştirmen Ian Geoffries bu duruma şöyle yaklaşmaktadır: "Aslında biz insanlar küçük korkak yaratıklarız. Kendimizden farklı olandan korkarız; yeni deneyimlerden korkarız. Asıl korktuğumuz şey, değişimin kendisidir ve sansür bundan dolayı hayatta kalmaya devam etmektedir" (Bkz. Çelik, 2005: 7). Nitekim tarihin her döneminde tüm toplumlarda sansür uygulayıcıları yeni ve farklı bilgilerin, yeni siyasal görüşlerin, yeni dinsel inançların, cinselliğe yönelik yeni tutumların ve alışılmışın dışında görünen yeni fikirlerin takipçisi olmuş, onları sıkı bir denetim altına almış ve inceleme gereği hissetmişlerdir. Örneğin ünlü filozof Socrates'i ölüme götüren, Antik Yunan tiyatrosunun en önemli

komedi yazarı Aristophanes'i yönetici sınıfla sürekli olarak sıkıntıya sokan ve İngiliz oyun yazarı G.Bernard Shaw'un 19. yüzyılın sonlarında özellikle ilk oyunlarında uzun süre İngiliz sahnelerinden uzak tutulmasına neden olan husus, her birinin söyleyecek yeni bir şeylerinin olmasıydı. Çünkü onlar kendi dönemlerinde insanların duymaya alıştıklarından farklı şeyleri farklı şekillerde söyleme konusunda cesurdular. Bu konuya ilişkin en açıklayıcı iddialardan birisi, bu uygulamanın kökenine inen Llewellyn'den gelmiştir:

> İlk insan elindeki meşalenin titrek ışığıyla mağarasının boş duvarlarına baktığında, resim ve şekillerle ve renklerle duvarın boş görünüşünü daha da güzelleştirebileceğini düşünmüştür. İşte o an onun yanında, neyin boyanıp neyin boyanmayacağını kendisine açıklayan biri muhtemelen olmuştur (Bkz. Çelik, 2005: 7).

Llewellyn'in bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, belirli bir geçmişi ve geçmişten gelen uygulamaları olan bir toplumda yürürlükte olana aykırı yeni bir şeyler öne sürenler, büyük olasılıkla başlangıçta sert bir tepkiyle ve ardı arkası gelmeyen suçlamalarla karşılaşacaklardır. Bu tepkiyi gösterirken toplumsal bütünlüğü koruma içgüdüsüyle hareket ettiklerini ileri süren sansürcüler, bilinçli veya bilinçsiz olarak insanların yazma ve okuma özgürlüklerini de sınırlama eğilimi göstermektedirler. Sansürü uygulayanların bu titizlikleri, yeni olan bir şeyin kurulu düzeni sarsabileceği veya yerinden edebileceği endişesi ile açıklanabilir. Amerikalı yazar John A. Williams bu görüşü doğrularcasına şu sözleri söylemiştir: "Sansürlenen tüm kitaplar bir toplumun kurumlarına köklü bir şekilde yerleşmiş olan bir şeyleri, inançları, alışkanlıkları, sahip olunan değer ve yargıları değiştirecekleri düşüncesiyle yasaklanmıştır"[i] (Williams, 1993: 16). Yani sansürün esas işlevlerinden birinin, insanları yenilikçi fikirlerden korumak olduğu söylenebilir. Çünkü yeni olan her söze, fikre, uygulamaya ya da araca, ilk başta o toplumun yerleşik yapısına zarar vereceği gözüyle, kuşku ve endişeyle bakılmıştır. İşte bu durum, özellikle baskıcı ve diktatör toplumlarda sıklıkla yaşanmıştır. İngiliz oyun yazarı ve eleştirmen Elmer Rice da sansürün baskıcı toplumlarla ilişkisini şu sözleriyle doğrulamaktadır:

> Sansürle ilgili olarak bir tek şeyden emin olabiliriz: Her nerede bir diktatör varsa, orada mutlaka bir sansür uygulayıcısı vardır. Sansür, herhangi bir totaliter rejimin kaçınılmaz bir sonucudur. Çünkü totaliter bir rejim ancak tüm muhalefetin acımasızca susturulmasıyla ayakta kalabilmektedir. Bu ise,

> yönetimdeki güce karşı olduğu düşünülen veya onun güttüğü temel felsefeyle uzlaşmazlık içinde olan fikirlerin ifade edilmesinin önlenmesinden ibarettir (Rice, 1959: 277).

Yönetimi süresince şiddetli sansür uygulamalarına ve çok tartışılan kararlara imza atan Rus Bolşevik lider Vladimir Lenin'in uygulamaları bu duruma gösterilebilecek en iyi örnekler arasındadır. Fikir ve düşünceleri silahlardan daha tehlikeli bulan Lenin, oyun ya da roman, şiir ya da öykü tüm yazılı belgelere karşı takınılan kuşkucu yaklaşımın en sadık temsilcilerindendir. Onun söylediği şu sözler, Rice'ın iddiasını desteklemektedir. "Neden konuşma ve basın özgürlüğüne izin verilmeli ki? Hükümet neden kendisinin eleştirilmesine izin vermeliymiş? Öldürücü silahlarla yapılacak bir muhalefete ben izin vermem. Fikirler silahlardan daha öldürücüdür" (Bkz. Galles, 2006: 1).

Geoffries ve Rice'ın belirttiği türden görüşleri savunanlar genellikle devlet düşmanı veya düzen karşıtı olarak düşünülmelerine ve çoğu zaman suçlanmalarına rağmen, tarihin hemen her döneminde bu tür fikirlere sahip yazarlar, sanatçılar, düşünürler ve devlet adamları çıkmıştır. Örneğin 18. yüzyılda yaşamış ünlü Fransız yazarı ve düşünürü Voltaire, "Bizim zavallı türümüzün öyle bir yaratılışı vardır ki, üzerinde çok yürünmüş bir yolda yürüyenler, yeni bir yol gösterenlere her zaman taş atarlar." diyerek, kendi döneminde insanların yeniliğe ne kadar kapalı ve uzak olduklarını belirtmiş ve aslında bu konudaki endişelerini dile getirmiştir (QuotationsVault.com, 2005). Nitekim Voltaire'in belirttiği bu taşların çoğu yazılı ve basılı yapıtlara atılmıştır. Bu taşlara maruz kalan yazılı ve basılı metinleri sınırlamak için hükümetlerin, din görevlilerinin veya özel olarak görevlendirilmiş kişilerin temelde dört yönteme başvurdukları görülmüştür.

Sansüre yönelik bu yöntemlerden en çok tercih edileni, söz konusu yapıt ve metinleri 'yasaklamak' olmuştur. Resmi bir kararla onaylanıp izin verilmedikçe, bir yapıt o toplum içinde yayınlanıp halka sunulamamaktadır; bunun aksine davrananlar ise, cezalandırılmaktadır. Bir diğer yol da o yapıtları 'yok etmek'tir. Bu iş çoğunlukla yakılarak yapılmaktadır ve özellikle Ortaçağ'da çok etkili olmuştur. Çünkü kitapların elle çoğaltıldığı bu yıllarda, kitapların fazla sayıda kopyaları yoktu ve sınırlı sayıdaki el yazmaları da kolayca yakılıp yok edilebiliyordu. Kitapları yakarak yok etme uygulamasına tarihin birçok döneminde ve çeşitli toplumlarda rastlanabilir. Örneğin en çok bilinen kitap yakma olayı yakın bir geçmişte, 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir. Almanları 2. Dünya

Savaşına taşıyan komutan ve lider Adolf Hitler, kendi hükümetinden resmi onay almayan ve kendi taleplerini karşılamayan tüm yayınları, savaştan bir süre önce Berlin'de büyük fırınlarda yaktırmıştır. Yazılı metinleri sınırlamanın üçüncü bir yolu da o metne 'lisans vermek'tir. Bu yöntem, özellikle matbaanın icadından sonra yaygınlaşmıştır. Buna göre kitaplar, yayımlanmadan önce hükümetin belirlediği bir yetkili veya kuruma gönderilmekte, ancak o kurum ya da yetkiliden resmi bir onay alındıktan sonra yayımlanabilmektedir.

Sansürcülerin başvurduğu, daha doğrusu dolaylı olarak uygulanmasını sağladığı son yöntem ise, yazarların yayın öncesinde kendilerine uyguladıkları oto-sansürdür. Yürürlükteki mevcut uygulama ve kanunlardan yola çıkarak, yazacaklarının toplum ya da belirli kurumlarca kabullenilmeyeceğini ve sansürleneceğini düşünen ve hisseden yazar, daha düşünme ve yazma aşamasındayken kendini kısıtlamakta ve sonuçta kendisine oto sansür uygulamaktadır. Yani yazdıklarına daha sonra müdahale edilmesine tanık olmak yerine, kendi sansürünü kendisi yapmaktadır. Örneğin ünlü Rus romancı Leo Tolstoy'un sansür konusundaki en büyük sıkıntısı, bu uygulamanın kendi yazdıklarından çok, yazmayı düşünüp de yazamadıkları üzerindeki etkisi ve yaptırımıydı. Yani onun sansüre ilişkin en ciddi korkusu, yazdıklarına uygulanan sansürden değil, yazmayı düşündüklerine ve sansür olmasaydı yazabileceklerine uygulanacak olan sansürden kaynaklanan bir korkuydu. Kendisinin de ifade ettiği gibi, en çok bu endişe ve korkuyla yazma zorunluluğundan ötürü belirli konuları ele alamamakta ve bu konuda sürekli bir engelle karşılaşmaktadır (Findlater, 1967: 192). 'Kapalı sansür' veya 'dolaylı sansür' olarak da adlandırılabilecek bu durumda yazar, aklına gelenleri olduğu gibi sınırsız ve özgür bir biçimde aktarmak yerine, kendi sansür süzgecinden geçirmekte, çoğunlukla toplumun ve yetkililerin kabul edebileceği tarzda yazmayı tercih etmektedir. Aslında bu tür bir sansürün, üstü kapalı da olsa belki de en etkin sansür yöntemi olduğu söylenebilir.

Görüldüğü üzere sansür, daha genel tanımıyla yasaklama, insanoğlunun yaratılışına uzanacak kadar eski bir kavramdır. Nitekim tüm ilahi dinlerce ilk insan olarak kabul edilen Hz. Adem'e yasaklanan elma ağacı da ilk yasak, yani sansür olarak yorumlanabilir. Yani bir anlamda insan, yasaklarıyla ve sansürleriyle birlikte yaratılmıştır, denebilir. Ayrıca bu yasağın çiğnenmesi sonucu insanoğlunun yaşadığı olumsuzluk ve cennetten kovulması, sansürü savunanlar tarafından, kendi tezlerinin doğruluğunu vurgulamak için de zaman zaman kullanılmıştır. Burada şunu belirtmek yerinde olacaktır: Sansür yetkisini ellerinde bulunduranlar gerçekten devlete

 ISSN: 1308-2922

veya topluma ait bazı 'özel' ve 'vazgeçilmez'leri, yani o toplumun temelini oluşturan aile, din, gelenek ve devlet gibi kurumları korumalı ve bunların sağlıklı bir şekilde devamını elbette ki sağlamalıdır. Bir toplum ancak bu kurumların sağlam kalması ve bozulmaması halinde sağlıklı ve güçlü olabilir, uzun yıllar ayakta kalabilir. Ancak bunu yaparken, aynı toplumda ortaya koyulacak yeni fikirlere, yenilik ve değişikliklere sorgusuz bir şekilde karşı çıkmak ve onları derhal yasaklamak yerine, insan olmanın gerektirdiği düşünme süzgecinden dikkatle geçirip toplumsal yaşantıya katkısı olabilecek yanlarını ayıklamak, en azından kabul edilebilir yönlerini benimsemek daha yerinde bir davranış gibi görünmektedir. Aksi takdirde, sansür nedeniyle sorgulanamayan bir geçmiş o toplumun bugününü, doğal olarak da yarınlarını etkisi altına alacaktır. Böylece bugünün dünden, yarının da bugünden olumlu anlamda pek bir farkı olmayacak ve bir anlamda yarın dünleştirilmiş olacaktır. Çünkü sorgulanmayan toplumsal gerçek ve uygulamalar dünden bugüne, bugünden de yarına hemen hemen aynı şekilde aktarılacak, daha doğrusu miras bırakılacaktır. Benzer şekilde sanatsal alanda da olumlu bir gelişme, yenilik ve ilerleme kaydetme olasılığı büyük ölçüde azalacaktır.

Sonuç olarak bakıldığında, sansür uygulamasına demokrasi adına ne kadar karşı çıkılırsa çıkılsın, ne kadar anti-demokratik görülürse görülsün, hayatın hemen her kesiminde, yönetenler ve yönetilenler olduğu, yöneten sınıf mevcut konumunu ve gücünü, hatalı da olsa, kaybetmek istemediği ve eleştiriye açık olmadığı müddetçe sansürün var olacağı söylenebilir. Reinelt'in çalışmasında belirttiği gibi, herhangi bir kesintiye uğramadan bireylere, topluluklara veya toplumun kendisine herhangi bir zarar vermiyorsa her türden ifade ve yazılara izin verilmelidir demek, yanıltıcı ve aldatıcı boyutta açık sözlülüktür (Reinelt, 2006: 5). Bir başka deyişle Reinelt, böyle bir uygulamanın olması gerektiğini söyleyenlerin dürüst olduklarını, ancak bu dürüstlüğün arkasında bile bir yanılgının olabileceğini ve dolayısıyla sansürün kaçınılmazlığını vurgulamaktadır. Sansürle ilgili ardı gelmeyen ve gelmeyecek gibi görünen tartışmalara belki de Robert Post şu ifadesiyle son noktayı koymaktadır: "Sansüre karşı olmak veya onu savunmak, hiç kimsenin sahip olmadığı bir özgürlüğe sahip olduğunu farz etmektir. Sansür vardır" (Post, 1998: 33).

## KAYNAKÇA

Anaya, R. A. (1993). "Take the Tortillas out of Your Poetry", **Censored Books: Critical Viewpoints**, (Ed: Nicholas J. Kalorides & Lee Burress), The Scarecrow Press, Inc., London, ss. 25-31.

Beehler, S. (1992). "Censorship and the Teaching of Shakespeare", **Ideological Approaches to Shakespeare: The Practice of Theory**, (Ed: Robert P. Merrix & Nicholas Ranson), The Edwin Mellen Press, New York, ss. 215-228.

Çelik, Y. (2005). **Toplumsal ve Tarihsel Boyutlarıyla İngiliz Tiyatrosunda Sansür**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dsouza, F. (Ed.) (1991). **Information Freedom and Censorship: World Report 1991**, For Article 19 Organization, The American Library Association, Chicago.

Findlater, R. (1967). **Banned! A Review of Theatrical Censorship in Britain**, MacGibbon & Kee, London.

Goldstein, R. J. (2000). **The War for the Public Mind: Political Censorship in Nineteenth-Century Europe**, Greenwood Publishing Group, Westport.

Hall, P. (2002). "Sleaze nation", *The Guardian*, Wednesday, 2 October, s. 8.

Heinemann, M. (1980). **Puritanism and Theatre: Thomas Middleton and Opposition Drama under the Early Stuarts**, Cambridge University Press, Cambridge.

Holland, D. T. (1987). **The Encyclopedia Americana–Volume: VI**, Americana Corp., Danbury.

Hynes, S. (1968). **The Edwardian Turn of Mind**, Pimligo, London.

Jenkins, J. (1991). "The Public Interest", **Banned**, (Ed: Nicholas J. Kalorides & Lee Burress), Channel 4 TV, London, ss. 3-10.

Merrix, R. P. (1992). "Shaping the Text: The Politics of Censorship", **Ideological Approaches to Shakespeare: The Practice of Theory**, (Ed: Robert P. Merrix & Nicholas Ranson), The Edwin Mellen Press, New York, ss. 199-213.

Miller, A. (1993). "On Censorship", **Censored Books: Critical Viewpoints**, (Ed: Nicholas J. Kalorides & Lee Burress), The Scarecrow Press, Inc., London, ss. 3-7.

Nicholson, S. (1999). **British Theatre and the Red Peril: The Portrayal of Communism, 1917–1945**, University of Exeter Press, Exeter.

O'Flaherty, L. (1990). "The Irish Censorship", (Ed: Julia Carlson), **Banned in Ireland: Censorship and the Irish Writer**, Routledge, London, aaç 139-141.

Post, R. C. (1998). "Project Report: Censorship and Silencing", **Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences**, Vol. 51, No. 5, May-June, ss. 32-35.

Reinelt, J. (2006). "The Limits of Censorship", **Theatre Research International**, Vol. 32, No. 1, ss. 3-15.

Rice, E. (1959). **The Living Theatre**, Harper & Brothers, New York.

Robertson, G. (1979). **Obscenity: An Account of Censorship Laws and Their Enforcement in England and Wales**, Weidenfeld & Nicolson, London.

Steinberg, S. H. (1953). **Cassel's Encyclopedia of Literature– Volume: I**, Cassel & Com. Ltd., London.

Williams, J. A. (1993). **"Blackbailing", Censored Books: Critical Viewpoints**, (Ed: Nicholas J. Kalorides & Lee Burress), The Scarecrow Press, Inc., London, ss. 11-18.

Galles, G. (2006). Freedom the Press and Liberty. *Mises Economics Blog*, Ludwig von Mises Institute, Alabama, http://blog.mises.org/archives/005084.asp - 08.01.2009.

QuotationsVault.com – Great Quotes. (2005). http://www.quotationvault.com/author/_Voltaire - 16.01.2009.

"Censorship," Microsoft Encarta Online Encyclopedia. (2008). http://encarta.msn.com - 11.01.2009.